

De omsloten tuin

tuin van verleden, tuin van de toekomst

1 introductie

'Tuinen zijn van oorsprong oorden van rust en stilte, orde en genot in een chaotische en vijandige wereld.

Plaatsen waar de natuur buitengesloten wordt en tegelijkertijd zichtbaar gemaakt wordt

in water en koelte, vruchtbare grond en een mooi uitzicht.

Soms komen deze twee werelden,

die van het 'onwereldse' ideaalbeeld en die van het reële landschap bij elkaar,

zoals in de omsloten tuin, de hortus conclusus.'

(Aben en de Wit 1998, p. 10)

De omsloten tuin is de meest elementaire vorm van landschapsarchitectuur, als het ware de 'nulfase' van de tuingeschiedenis.

2 ontstaan

Na het uiteenvallen van het Romeinse Rijk was Europa een chaos, beheerst door rondtrekkende barbarenstammen, oorlog, honger, pest. Natuur werd gezien als iets halfmythisch waarin natuurlijke en bovennatuurlijke verschijnselen als engelen, wonderen, duivels en draken naast elkaar bestonden. Angst voor natuur en angst voor de dood waren onlosmakelijk verbonden met het dagelijks leven en deze afhankelijke positie veroorzaakte een tweeslachtige houding t.o.v. natuur. Het woud was een gevaarlijke wildernis maar ook essentieel voor het levensonderhoud. Het woud was de horizon van de wereld en dat wat van belang is speelt zich af op afgebakende plekken. Het natuurbeeld werd niet bepaald door het woud, maar door de enkele in cultuur gebrachte open plekken; overzichtelijke ruimtelijke eenheden.

zoals elke architectonische uitvinding vindt de tuin zijn oorsprong in natuurlijke archetypen: het loo en de oase. Deze natuurlijke plekken zijn zowel onderdeel van als tegengesteld aan hun omgeving.

loo: open plek in het bos.

- Licht en overzichtelijkheid complementair aan duisternis en complexiteit van woud
- Verte zichtbaar door stammen heen en ruimte maakt daar deel van uit
- warmte (zon) en water: rustpunt
- Gat in bladerdak denkbeeldige verbindingslijn hemel en aarde
- oriëntatie (zon, sterren)

ME Europese cultuur schatplichtig aan Moorse en aan de Perzische cultuur (via Spanje). In Noord-Afrika is het oertype van natuurlijke landschap de leegte, de woestijn. Dit is de horizon van de wereld en dat wat van belang is speelt zich af op afgebakende plekken: oases.

oase:

- Overvloed en schaduw tegenover onherbergzaamheid en licht en hitte
- Als object in de vlakke verbindingslijn hemel – aarde
- Verticale lijn en lijn tussen oase en horizon: coördinaten van de ruimte
- Oriëntatie (punt aan de horizon bepaalt richting)

oase en loo komen samen in omsloten tuin

Tuin als verbeelding van de wereld/natuur

Niet de natuur om hen heen (die was immers als zodanig niet zichtbaar) maar het concept van het paradijs en literaire verwijzingen naar klassieke lieflijke plekken vormden de inspiratie voor de tuinen: Perzische *paridaeza*, het klassieke Arcadië, de hof van Eden.

Paridaeza geordend paradijs. ‘Paradijs’ is afgeleid van *paridaeza*: door muren omgeven tuin (teen); terrein afgebakend door een omheining, vlechtwerk van wilgenteen. Tuin uit Koran: rivieren van melk, wijn en honing, en vruchten. Tuin zowel luthof als kosmogram (emblematische verbeelding van de wereld of kosmos): 4 rivieren verbeelden 4 wereldrivieren, 4 continenten, 4 windrichtingen, 4 elementen, 4 karaktereigenschappen, 4 kleuren.

Arcadië Vergilius beschrijft de pastorale wereld, in Arcadië, een geïsoleerde streek op de Peloponnesos, waar Pan woont. *Locus amoenus*, lieflijke plek, een door bomen omringde zonbeschenen bloemenweide met een helder beekje. Onbedorven natuur als tegenhanger van decadentie en corruptie van stedelijke natuur. In de Middeleeuwen werd dit beeld juist overgenomen als tegenhanger van onvolmaakte reële natuur.

Hof van Eden Genesis bomen ‘begeerlijk om te zien en goed om van te eten.’ Boom des levens in het midden, boom van kennis van goed en kwaad, er ontspringt een rivier die zich in vieren splitst. Het aardse leven is slechts een tijdelijke fase tussen verloren gegane paradijs en nieuwe wereld Gods. De tuin is een voorafbeelding van het komende paradijs.

3 typologie en kenmerken

In middeleeuws Europa ontwikkelden zich drie typen van de *hortus conclusus*. Gelijktijdig of opeenvolgend, dat weten we niet. Maar als je ze architectonisch bekijkt zijn het drie opeenvolgende stappen in ontwikkelingsreeks: *hortus ludi*, *hortus catalogi*, *hortus contemplationis*.

hortus ludi: tuin voor spel, ontspanning, lezen, musiceren, dansen, discussiëren, eten en drinken.

De precieze geschiedenis is niet te achterhalen, maar u kunt zich voorstellen dat in eerste instantie op zo'n open plek aangename elementen eenvoudigweg bij elkaar werden geplaatst en omheind om veilige en aangename plekken te maken. Plek voor spel, minnespel, retoriek, muziek, filosofie tegen een decor van verspreid staande bomen, een fontein, zodenbanken op een frisgroen grasveld. De tuin is losgemaakt van het landschap, door een vaak hoge ommuring, daarbinnen liggen de elementen willekeurig verspreid. Het beeld is belangrijk, maar niet de compositie (NB prerationeel, voor de uitvinding van het perspectief). Elementen: muur en poort, bloemenweide, vruchtenbomen, fontein, (schaak)tafel, zodenbank, en berceau.

hortus catalogi

behoefte om de wereld te begrijpen én de behoefte om er efficiënter gebruik van te maken. De elementen binnen de omheining groeperen en organiseren. Gaat al verder dan beeld: geometrische ordening. Als ommuurde groente- en kruidentuin al in het oude Egypte. Rechthoekige bedden en scheiding van soorten om bewerking te vereenvoudigen: bedden zijn twee armlengten breed, lengte 2 x breedte; noord-zuid georiënteerd. In de 9^e eeuw schreef de jonge Benedictijnse abt Walahfrid Strabo een gedicht: *Liber de cultura hortarum*. Het is een beschrijving van zijn eigen tuintje vlak voor zijn cel. Hij beschrijft zijn inspanningen om de wildernis die hij daar aantrof te transformeren in een tuin met rechthoekige verhoogde bedden, met planken afgezet. De vreugde van de gewassen is de beloning voor het harde werken. Van het accepteren van de wereld zoals hij is, en proberen zich te beschermen tegen zijn gevaren d.m.v. een omsluiting, beweegt de mens naar het proberen te begrijpen. Dit zien we weerspiegeld in de omsloten tuin: hiërarchie waar de elementen worden geordend op basis van gelijkheid: kruiden bij kruiden, groenten, verfstoffen, medicijnen in hun eigen bedden. Elementen: muur en poort, rechthoekige bedden georganiseerd volgens een orthogonaal patroon.

hortus contemplationis

Hier is niet alleen inhoud georganiseerd, maar de omsluitende ruimtevorm, de relaties tussen wanden en grondvlak: 3-dimensionale architectonische ruimte. Het belangrijkste document is de plattegrond St. Gallen (820) eeuwenlang het prototype voor benedictijner kloosters. Middeleeuwse kloosters waren als het ware werelden in het klein: complex met zowel boomgaarden, groente- en kruidentuinen binnen hoge kloostermuren; daarbuiten akkers en weiden. Middelpunt van de compositie is de *hortus contemplationis*, i.t.t. voorgaande twee typen onlosmakelijk van bebouwing. Tuin middelpunt, dan bebouwing, dan tuinen, dan buitenmuur. De centrale organisatie van de tuin reikte tot buiten de tuin zelf. Kerk oost-west gericht, aan zuidzijde (zon) vierkante tuin met galerij rondom. Vier paden, fontein of (levens)boom in het midden. Vierkant symbool voor de goddelijke orde; windrichtingen, karaktereigenschappen, kruis van Christus. Symboliek, niet van planten, maar van geometrie. Galerij en ommuring als onderdeel van de tuin. De tuin is bedoeld voor contemplatie, bekijken vanaf galerij, eindeloos rondcirkelen zowel individueel als in processie. Rustpunt in drukke kloosterleven. De organisatie van de plattegrond, zoals in de hortus catalogus, ontwikkelde naar de organisatie van de driedimensionale ruimte. De coördinaten van de ruimte zoals we zagen in de natuurlijke archetypen, hebben een architectonische uitdrukkingsvorm gekregen. Het assenkruis verzamelt de windrichtingen en hemel en aarde. Beeldelementen: ommuring getransformeerd tot galerij, leeg vloervlak, assenkruis en middelpunt.

Kenmerken omsloten tuin:

- **Omheining.** Eerst eenvoudig vlechtwerk omheining, houten schutting of muur, later uitgewerkt tot een gelaagde, dubbele, omsluiting waarin hele idee van veiligheid, eenheid en ordening is expressief gemaakt.
- Afscheiding van de buitenwereld niet alleen door omheining, ook doordat in tuin beeld van alledag is vervangen door krachtig beeld dat de hele wereld representeert: **embleem van de natuur**. De impact is groot doordat deze wordt ondersteund door zintuigen: beeld, geur, geluid.
- Het midden van de tuin is leeg en onbetreedbaar, een gewijde ruimte. Menselijke activiteiten vinden plaats in de rand, waar de galerij een **cyclische route** veroorzaakt, een oneindige beweging rondom een vast punt. Het beeld blijft hetzelfde vanuit elk gezichtspunt.
- **Middelpuntgericht.** Het assenkruis is een organisatieprincipe en hoeft niet fysiek aanwezig te zijn. Het is gecondenseerd in het middelpunt van de tuin, waaromheen de compositie zich ontwikkelt.
- **Verticale oriëntatie.** Vooral in stedelijke omgevingen waar zoveel gebeurt op ooghoogte zijn deze tuinen de enige plaatsen waar het oog omhoog wordt geleid, niet naar een mooie gevel, maar naar de lege lucht. Grote schaal van het landschap introduceren.

hortus ludi

- spel
- bij elkaar plaatsen; picturaal arrangement

hortus catalogi

- lering
- ordening

hortus contemplationis

- contemplatie
- ruimte scheppen en abstractie

Deze drie typen in de Middeleeuwen: binnenwereld scheppen in het grote 'buiten'.

Stedelijke tuinen

Hetzelfde type biedt ook een 'buiten' in de stad. Deze plekken bieden ontsnapping juist door hun nauwe verknoping met de stad; de stad zelf schermt ze af. Eerst: cultuur tegenover de natuur, later deze gecultiveerde natuur tegenover de cultuur (stad). Afsluiten van en tegelijkertijd nauw verbonden met, is kenmerkend voor de omsloten tuin, die bestaat uit paradoxen (binnen-buiten, open-gesloten, autonoom-verbonden).

4 Ontwerpsgangpunten

Paley Park

Fifty years ago, landscape architect Robert Zion made a design for a small park on an empty lot at 56th Street in New York. It was a speculative design, meant as the prototype for a new kind of public space, the pocket park. It opened in 1967, and still is one of the most intensively used public spaces of New York. As a critique against the then officially determined minimum size for urban parks of 12,000 square metres, Zion made a proposal – at once modest and monumental - to build a pocket park on every midtown block in Manhattan. He argued for a

system of public gardens the size of a building lot, meant for relaxation for the employees of the neighbouring offices. Pleidooi voor tuinen als openbare ruimte

with growing urbanization, access to natural spaces - the landscape horizon, the reference to nature, and the connection to the underlying landscape - becomes increasingly hard. Consequently the question arises to find spaces as settings for restoration in the *urban* environment. Small-scale alternatives are likely to become more important as settings for restoration.

I will briefly touch upon possible landscape architectural translations of the different aspects van de omsloten tuin.

1 'zitbaarheid'

A garden is traditionally a place for relaxation, recreation and contemplation of nature (otium), as opposed to negotium, business, affairs and preoccupation.

Robert Zion stresses this in his argument for the creation of pocket parks: "The Midtown park is for Rest: Rest for the office worker who has finished lunch and seeks a place to spend the remainder of the lunch hour; Rest for the shopper – an opportunity to put down her parcels, recline a moment in a comfortable chair, and perhaps sip a coffee before continuing; Rest for the tourist or passerby who will be refreshed visually by the scale of the place and by the dense green growth and aurally, by the quiet of the tiny space"

This is brought about firstly by creating enough places to sit.

To fill the space with ledges, steps, benches and movable chairs would - programmatically as well as visually - support the function of relaxation, *otium*. Zones: zitrand aan straat, lagere zitrand in tuin, verplaatsbare stoelen
Niet alleen om naar te kijken, maar om te verblijven.

2 natuurbeeld

The trees, water wall and ivy-clad walls constitute an abstract image of nature: a 'forest' of trees in an overgrown mountain canyon. This *nature image* recalls the virgin landscape of the peninsula of Manhattan, with its forests, streams and rocks, and its rugged, glacially formed topography, planed nearly flat in the course of the city's development.

3 zintuiglijke stimuli

The enclosing buildings shut out noise, wind, cold, sun and the stench of exhaust fumes.

By exploiting this basic situation, sensory impressions are enhanced.

The textures of leaves, the sound of water, the humidity in the air, in other words the *sensory perception* provides an unconscious, bodily awareness of nature.

Licht

Geluid

4 verticale orientatie

- opgetild vlak

- The tree roots reach out through the paving to the water-carrying subsoil.

In urbanised surroundings asphalt, concrete and buildings often meet without any in between surface, preventing water from penetrating the ground. Gardens, which break up the impervious surface and re-attach to the natural system, could add to the drainage capacity of the city, as an absorbent landscape to soak up, store and slowly release rainfall.

- Overhead a plane of foliage obscures the view to the surrounding high-rise, suggesting the infinite sky beyond the leaves. Where in natural environments the horizon or the extensiveness of a forest can provide this, when the horizon is obscured and view is constraint, the suggestion of a slice of the sky could open up unsuspected views to infinite space. The urban tissue is pierced, both 'floor' and 'roof'.

5 *condensatie van ruimte*

Likewise, the suggestion of an internal horizon *could give a sense of extent*. The horizon is the natural limit of landscape space, and its condensation and internalisation into the confines of the interstitial garden is like a condensation of natural space, an internal vista. The water wall attracts the view, underlined by the bright line of foam where the water hits the pool. The raised pool brings this line at eye level, creating a visual focus, an artificial horizon as a continuation of landscape space.

6 *centring*

An entrance space at street level, a transition space narrowed by two kiosks, with a gate and flight of steps, the main space filled with *Gleditsia triacanthos*, and a raised pool terminated by a water wall form a *centred organisation*. In one single gesture the staging of sequential spaces guides the movement into the garden, stages the view from the street, and differentiates the space from its surroundings. Overall sense of coherence and organization generates wholeness in the environment. A centre is basically the spatial representation of the innate human tendency to externalize sensations of *place* in the environment.

7 *omsluiting*

Paley Park already hemmed in between existing buildings, but an extra wall is created to define an own place, separated from its surroundings, and providing a sense of comfort and welcoming as found in living spaces offering the mind the possibility to wander and induce a sensation of being in another, desirable, location that is different van dagelijks leven.

5 **Reikwijdte**

De tuin weerspiegelt landschap. Het landschap dat in de tuin wordt weerspiegeld, is voortdurend aan het veranderen. Aspecten van stedelijkheid dringen overal door, en hebben een grote invloed op het landschap en de verhoudingen tussen stad en landschap, waardoor het niet meer zoveel zin heeft om te spreken van een tegenstelling daartussen, maar eerder is er sprake van een metropolitaan landschap dat bestaat uit fragmenten die er soms stedelijk uit zien, maar vaak ook niet. Jullie, wij wonen allemaal in een metropolitaan landschap:

centrum, stadsrand, dorp, vinexwijk, polder, bos. Ze zijn verbonden door fysieke en virtuele netwerken: snelwegen en spoorwegen, electriciteits- en gasleidingen, rioolsystemen, telecommunicatie, internet.

Metropolitaan wil niet zozeer zeggen 'de metropool' als grote stad, maar het verschijnsel dat het – door alle makkelijke verbindingen - mogelijk is om onderdeel uit te maken van eenzelfde samenleving zonder fysiek in dezelfde stedelijke kern te wonen. Een samenleving met heel veel verschillen, maar zonder harde grenzen. Dus je hebt hierbinnen nog steeds weidse open landschappen en hoogstedelijke kernen, maar met daartussen eindeloos veel tussenvormen, die net zo betekenisvol zijn.

Het wolkenkrabberlandschap is het klassieke beeld van de metropool als geconcentreerde superstad, met als voorbeeld New York (Manhattan). De hoofdrol in dit soort steden wordt gespeeld door de wolkenkrabber, die een onbegrensde stedelijke dichtheid mogelijk maakt. In deze 'conditie van dichtheid' is een voortdurende vraag naar open ruimte; de horizon, de natuur, het onderliggende landschap, zijn moeilijk te vinden. De rol van de tuin hierin is het vrijmaken van ruimte, en wat bijvoorbeeld Paley Park doet, is daarbij gebruik maken van de structuur die de stad biedt: de overgebleven, nauwelijks zichtbare restructies van het stedelijk grid, waarmee het dus zowel onlosmakelijk onderdeel is van de stad als een ontsnapping eruit.

'Suburbs,' woonwijken, waren oorspronkelijk de buitenwijken aan de randen van bestaande steden. Maar intussen zijn ze zo gegroeid dat een groot deel van de westerse bevolking er woont, en er een suburbaan landschap ontstaat, met huizen, winkels, kantoren, parken. Band Oeynhausen was lange tijd een elegante spastad in een agrarisch landschap. Nu is het een verzameling van aan elkaar gegroeide stadjes, een eindeloze zee van vrijstaande huizen tussen overgebleven akkers, met ertussendoor snelwegen en spoorwegen.

Het interessante is dat het woord 'suburb' letterlijk betekent: onder de stad. Hiermee kan het ook verwijzen naar het onderliggende landschap, en naar een manier van ontwerpen waar de plek en niet het programma in eerste instantie bepalend is voor hoe we omgaan met nieuwe ontwikkelingen. Bijvoorbeeld de Wasserkrater garden: Dit is misschien niet wat je in eerste instantie verwacht als je aan een tuin denkt. Maar er zit van alles in dat hem als tuin definieert.

Ten eerste is er een sterke verbeelding van de natuur: bos, water, aarde. Binnen deze stalen wand zit een diep gat in de grond waaruit met tussenpozen een enorme waterstraal omhoog spuit, als een geysir. Maar niet alleen zie je van alles, je andere zintuigen doen ook mee. De fontein maakt lawaai als hij aan staat en als hij stilvalt hoor je ratelende waterdruppels. Het ruikt naar een grot, naar mos en ondergrondse vochtigheid. Het wordt steeds donkerder als je de wenteltrappen afloopt. En als je niet uitkijkt wordt je nogal nat.

Ten tweede maakt de tuin specifieke dingen zichtbaar over het landschap waar hij ligt. De tuin ligt in een plaats die heet Bad Oeynhausen, en 'Bad' wil zeggen dat het stadje een kuuroord is. Diep onder de grond lopen prehistorische, geologische breuklijnen, waar aardplaten over elkaar heen geschoven zijn zodat heet, zout en heel gezond water naar boven wordt gestuwd. En dit 'verborgen landschap' van ondergrondse wateraders heeft deze omgeving in sterke mate bepaald. Op de wateraders waren in de bloeitijd van de badcultuur allerlei badhuizen, fontein, en drinkbronnen aangesloten. Intussen is die link met de ondergrond onzichtbaar

geworden en het kuren vindt plaats in klinieken en termen die meestal in grote anonieme dozen zitten, die overal kunnen staan. De plek van de Wasserkrater garden is bepaald door een van deze ondergrondse wateraders en de fontein verwijst naar het omhoogstuwende natuurlijke water. De krater is als een omgekeerd badhuis.

Ook verwijst de tuin naar het 'zichtbare' landschap van natuurlijke bosvalleien die dit gebied kenmerken. Er is een miniatuurbos gemaakt van verspreide krentenboompjes met een onderbeplanting van varens en bloeiende schaduwplanten.

Daarnaast wordt er een ruimtelijke relatie met het landschap gelegd op een heel bijzondere manier. Je kan niet ver kijken, want de tuin is immers omsloten. Maar door de trechtervorm en de spiralende beweging naar beneden wordt je blik gestuurd: eerst onder de boomkruinen door, dan naar beneden diep de aarde in (wat in dit geval betekenis heeft, omdat hier die onzichtbare waterader zit) en uiteindelijk naar boven, naar de oneindige ruimte van de lucht. Wat hierin een grote rol speelt, is dat de tuin omsloten is: een omsloten tuin. Omsloten wil zeggen dat je niet naar buiten kan kijken, de ruimte van de tuin is afgesloten van de omgeving. Maar dit afsluiten maakt het mogelijk om aspecten uit te lichten, te benadrukken; het landschap wordt juist geïntensiveerd, als een vergrootglas. De omsloten tuin ontsluit het landschap.

De nadruk op de zintuigen speelt hierin een rol: een ervaring is intensiever als alle, of meerdere, zintuigen meespelen. Dit gebeurt juist in de omsloten tuin vanwege de omslotenheid, waardoor bijvoorbeeld geuren worden versterkt en geluiden geïsoleerd. En vanwege de schaal. Elke zintuigelijke ervaring heeft een bijbehorende schaal – je kan bijvoorbeeld kijken tot aan de horizon, voelen tot een paar millimeter van de huid. Door de maat van de tuin is alles dichtbij en spelen dus alle zintuigen een rol.

Dit terugwinnen van de sub-urbane grond, het zichtbaar maken dat dit ook het motief kan zijn van ontwerp, is letterlijk gedaan in de Wasserkrater Garden, die uitdrukking geeft aan zowel het oorspronkelijke – ondergrondse - natuurlandschap als aan metropolitane conditie van de suburb.

De Wasserkrater Garden lijkt te zijn opgebouwd rondom een stukje oernatuur, de geologische breuklijn diep onder de grond, waarmee de natuur wordt verbeeld als creatieve kracht voor de stad.

Overkoepelend kwamen er in dit hele verhaal 2 aspecten naar voren in de relatie tussen tuin en landschap. **Zintuiglijke natuur.** Als je in de Wasserkrater bent, geloof je in de geweldige kracht van die ondergrondse waterdruk, maar dat die door mensenhanden naar boven wordt gehaald zie je ook. Sterker nog, je ziet gewoon niet meer wat er aan deze fontein nu kunstmatig of natuurlijk is, en dat lijkt volkomen vanzelfsprekend. In de metropolitane tuinen gaat het om zintuiglijke natuur, dicht op de huid, tastbaar. Natuur is niet alleen grootse wildernis, (de ideale natuur, waar menselijke invloeden alleen maar afbreuk aan doen) maar ook onderdeel van het dagelijks leven en van het metropolitane landschap.

De betekenis van de plek

Waar technologische ontwikkelingen, globalisering en individualisering, samen zijn gegaan met indrukwekkende vooruitgang, vergroten ze ook sociale afstanden en maken het alledaagse leven meer en meer

complex. Het landschap dat hierbij hoort is niet-geografisch, heeft steeds meer algemene kenmerken, bepaald door de logica van het programma, zoals snelwegen, kantoorgebouwen, industriegebieden. En dat is ook niet erg, zolang er daarnaast ook aandacht blijft bestaan voor het maken van 'plekken.' Die beantwoorden aan de menselijke behoefte om ons te kunnen oriënteren en ons thuis te kunnen voelen, ons te kunnen verbinden met de wereld waarin we leven. Het mooie en paradoxale is dat diezelfde metropolitane context, waar plekken lijken te worden uitgewist, toch ook de mogelijkheden biedt om specifieke plekken te ontsluiten. Dit komt doordat er heel veel restruimtes ontstaan, ongedefinieerde of tijdelijke gebieden. Locaties die niet – of nog niet - worden 'ingenomen', bepaald door programma, waardoor het onderliggende landschap zichtbaar blijft. Daar liggen de mogelijkheden. Daar kan gebruik van worden gemaakt om plekken te ontsluiten.

Actuele trends als bijvoorbeeld stadslandbouw of buurttuinen, maken gebruik van zulke restgebieden, en gaan in op de behoefte om te verbinden met het lokale, en met natuur. Maar ze gaan nog niet in op de geografische notie van plek, een belangrijk aspect van de zoektocht naar eigenheid en oriëntatie.

In het suburbane landschap van Bad Oeynhausen, dat overal zou kunnen zijn, legt de Wasserkrater Garden, door zich als het ware in te graven, een specifieke plek vast. Een plek is specifiek, 'ergens' in tegenstelling tot 'overal'.

Ik gebruikte daarnet het woord 'ontsluiten' van de plek en niet 'maken' omdat plek heel veel te maken heeft met herkenning, verbinding, locatie. Dat betekent dat een plek niet uit het niets kan worden gemaakt. Een plek is bepaald door zijn landschappelijke, geografische kenmerken en kan dus in essentie niet worden ontworpen. Wat een tuin doet is de eigenschappen van de plek toegankelijk, ervaarbaar maken door er een gearticuleerde vorm aan te geven.

In de landschapsarchitectonische praktijk dreigt het vormgeven aan de plek ondergesneeuwd te raken in het geweld van alle problematieken die de metropolitane ontwikkelingen met zich meebrengen. En dat terwijl de vorm – en ik bedoel hier niet alleen de zichtbare, maar ook hoorbare, voelbare vorm - juist het middel is om de plek ervaarbaar te maken. De vorm van de ruimte, als expressie van de plek, moet daarom onderwerp van ontwerp zijn en blijven, ongeacht welk vraagstuk er speelt.

En daarvan is de metropolitane tuin het ultieme voorbeeld.

Verdere literatuur:

- Rob Aben and Saskia de Wit, *The Enclosed Garden: History and Development of the Hortus Conclusus and its Reintroduction into the Present-Day Urban Landscape* (Rotterdam: Uitgeverij 010, 1998) (te koop via bol.com)

- *De Omsloten Tuin; Geschiedenis en Ontwikkeling van de Hortus Conclusus and de Herinroductie ervan in het hedendaagse Stadslandschap* (Rotterdam: Uitgeverij 010, 1998) (uitverkocht).

- Saskia de Wit, *Hidden Landscapes – the metropolitan garden and the genius loci* (TU Delft 2014)

<http://repository.tudelft.nl/view/ir/uuid%3Ab9017e7a-ccc4-4460-8b1e-653478bb51e6/>